

OFFICIAL PRESS RELEASE

3 'Aokosi 2018

Tu'utu'uni ki he Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga

Na'e tali 'e he Poate 'a e kau Talēkita 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' hili 'enau fakataha 'i he 'aho 31 'o Siulai 2018, ke kei hokohoko atu ai pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga 'a ia 'oku hā atu 'i lalo'. 'Oku fakataumu'a eni ke ngāue'aki 'a e hulu 'i he pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē, 'o fakafou mai 'i hono tuku atu 'a e ngaahi nō ki tu'a ke ne faka'ai'ai mo pātoloaki 'a e tupu faka'ekonōmika 'a e fonua' pea mo tokoni ki he fakaakeake mei'he saikolone fakatalopiki ko Gita (Tropical Cyclone Gita).

- a. Ke kei hoko atu pē hono ta'etotongi ha tupu (interest) 'i he ngaahi 'akauni pa'anga ngāue 'a e ngaahi pangikē' (Exchange Settlement Account) 'oku fakahū 'i he Pangikē Pule' (zero interest rate policy);
- e. Ke 'oua 'e toe ma'ulalo hifo 'i he peseti 'e 80 'a e lahi e ngaahi nō 'oku tuku atu 'e he ngaahi pangikē 'o fakahoa ki he lahi 'o 'enau ngaahi fakahū pa'anga' (loans/deposit ratio);
- f. Ke kei tauhi pē 'a e lahi 'o e pa'anga 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale, 'a ia 'oku tu'utu'uni fakalao ke tauhi 'i he Pangikē Pule' (Statutory Reserve Deposit) 'i he peseti 'e 10; pea
- h. Ke tu'uma'u pē 'a e faka'amu ki he hikihiki e totongi 'o e ngaahi koloa' (inflation reference rate) 'i he peseti 'e 5.

Na'e fakahā 'e he Kōvana 'o e Pangikē Pule', Sione Ngongo Kioa, na'e fetō'aki 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika fakalotofonua' ka ko hono fakakātoa na'e 'i he tu'unga lelei pē 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika 'i he ngaahi sekitoa'. Neongo na'e holo 'a hono uta atu e ngoue ki muli', na'e kei lahi pe 'a e ngaahi me'akai ne toe fakalotofonua koe'uhi ko e lolotonga eni e taimi ututa'u 'a ia ne ha eni 'i he holo 'a e totongi 'o e me'akai fakalotofonua'. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e tupu 'a e ngaahi ngāue 'i he sekitoa 'o e fakatupu koloa' (secondary sector) 'o hā mai 'i he hokohoko 'i he ngaahi ngaue langa, tupu 'i he nō langa fale taautaha, kake 'a e nō fa'u koloa (manufacturing) 'a e ngaahi pisinisi', pea mo e lahiange 'a e ma'u'anga 'uhila 'oku tuku mai ki he kakai' 'i he lolotonga 'o e māhina'. Na'e tokoni 'a e ngaahi katoanga ne fakahoko 'i he lolotonga 'o e mahina' 'o hangē ko e konifelenisi fakata'u 'a e ngaahi siasi' pea mo e ngaahi Sapate fakamamafa 'o e mahu'inga 'o e famili' ki he tupu 'a e sekitoa ki he ngaahi ngāue' (tertiary industry). Na'e lahiange 'a e ngaahi nō na'e tuku 'atu 'e he ngaahi pangikē, pea tokolahi ange 'a e kakai ne tu'uta vakapuna mai ki Tonga'ni mei tu'apule'anga' 'o fenāpasi ia mo e hiki hake 'a e lahi 'o e pa'anga hū mai mei he folau 'eve'eva'. Na'e hiki hake foki mo e lahi 'a e ngaahi koniteina hū mai mei muli' 'o hā mei ai 'oku kei 'i he tu'unga fakafiemālie pe 'a e sekitoa fefakatau'aki'.

'Oku kei 'i he tu'unga lelei pe 'a e fai fatongia 'a e ngaahi pangikē fakakomēsiale', 'o makatu'unga mei'he tu'unga fakafiemālie 'a 'enau tupu' (profitability) pea pehē ki he kei 'i he tu'unga ma'ulalo ai pē 'a e ngaahi nō 'oku palopalema'. Na'e hiki hake 'a e pa'anga ngāue (liquidity) 'a e ngaahi pangikē 'i Mē 'o makatu'unga mei'he lahiange 'o e pa'anga na'e tuku atu ki he kakai ke feau 'enau ngaahi fiema'u'. Na'e holo si'i 'a e lahi 'o e ngaahi nō 'i hono fakahoa ki he lahi 'o e ngaahi fakahū pa'anga (loans/deposit ratio) 'i Mē kae kei ma'ulalo pē 'eni 'i he tu'unga kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' ke a'usia 'e he ngaahi pangikē, 'a ia ko e peseti 'e 80. 'Oku hā mahino mei heni 'a e kei 'i ai pē 'a e faingamālie ke toe fakalahi 'a e ngaahi nō ke tuku atu 'e he ngaahi pangikē. 'I he ta'u' ki Mē 2018, na'e kake 'a e nō pea mo e fakahū pa'anga 'o hā mei ai 'oku ngāue 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue 'a e ngaahi pangikē ke fakafaingofua' 'a hono ngaue'aki 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga'. Na'e toe lahiange 'a e ngaahi feitu'u 'oku malava ke ma'u mei ai 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga (access points) 'a ia 'oku mahino mei ai 'oku faingofua ange ki he kakai ke fakahoko 'enau ngaahi ngaue fakapa'anga'. Na'e kake 'a e hulu 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he nō mo e 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he fakahū pa'anga' (weighted average interest rate spread) 'i Mē 'o makatu'unga mei'he lahi ange 'a e kake 'i he 'avalisi 'o e totongi tupu 'i he nō (weighted average lending rate).

Na'e holo 'a e pa'anga talifaki 'i muli' (foreign reserves) ki he \$441.9 miliona 'i Mē 2018, makatu'unga mei' he lahiange 'a e totongi atu 'e he ngaahi kautaha fakalotofonua e 'inasi (dividend) ki honau 'ulu' 'i ofisi 'i muli' pea mo e lahiange 'a e totongi ki

he hū koloa mai mei muli' (wholesale & retail imports). 'Oku fe'unga 'a e tu'unga lolotonga 'o e pa'anga talifaki' pea mo e māhina 'e 7.8¹ 'o e koloa mo e ngaahi ngāue hū mai mei muli'.

Na'e holo 'a e hikihiki 'i he totongi fakalūkufua 'o e koloa' ki he peseti 'e 0.1 'o fakahoa ki he peseti 'e 0.4 'i he māhina kuo'osi' 'o makatu'unga mei he holo 'a e totongi fakalūkufua 'o e ngaahi koloa fakalotofonua' neongo 'a e hiki hake 'a e totongi 'o e ngaahi koloa hū mai mei muli'. Ko e holo 'a e totongi fakalūkufua 'o e ngaahi koloa fakalotofonua' na'e makatu'unga ia mei he lahiange 'a e ngaahi me'akai fakalotofonua 'o hangē ko e ngaahi me'akai foha' pea mo e vesitapolo'. Ko e totongi fakalūkufua ki he ngaahi koloa hū mai mei muli' na'e hiki hake 'aki 'a e peseti 'e 0.3 'i he mahina ko Mē 'o makatu'unga mei he hiki 'a e totongi 'o e penisini' pea mo e tisiolo' 'aki 'a e taki seniti 'e 3 mo e seniti 'e 5. Na'e kei ma'olunga pe 'a e totongi fakalūkufua 'o e ngaahi koloa hū mai mei muli' 'i he faka'osinga 'o e ta'u' 'i he peseti 'e 9.4 'o fakahoa ki he peseti 'e 9.6 'i he mahina kuo'osi'. Na'e makatu'unga 'eni mei he hiki lahi 'a e totongi koloa fakalotofonua mei he tu'unga ma'ulalo na'e 'i ai 'i Mē 2017. Na'e tokoni peseti 'e 5.6 'a e totongi koloa fakalotofonua' ki he hikihiki 'i he totongi koloa fakalūkufua', ko e ola ia 'o e fetō'aki 'a e ngaahi to'ukai pea mo e maumau ne fakahoko 'e he saikolone Gita ki he fua'i'akau pea mo e vesitapolo fakalotofonua'. Na'e hiki 'aki 'a e peseti 'e 44.5 'a e 'avalisi 'o e totongi 'o e fua'i'akau pea mo e vesitapolo 'o kau ki ai 'a e temata, polo, niu, meleni, siaine momoho pea mo e lesi'. Ko e ngaahi totongi koloa fakalotofonua kehe na'e tokoni ki he hikihiki fakata'u 'a e totongi koloa fakalūkufua' na'e kau ki ai 'a e kava-Tonga pea mo e loli makamaka fakatau'. Na'e tokoni peseti 'e 3.8 'a e totongi koloa hū mai mei muli' ki he hikihiki 'i he totongi koloa fakalūkufua' 'o makatu'unga mei he hiki hake 'a e totongi 'o e me'akai hū mai mei muli', sikaleti' pea mo e totongi lolo'.

'I he ofi ki he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga 2017/18 'oku kei tu'uma'u pe 'a e fakafuofua 'a e Pangikē Pule' 'e laka hake 'a e tupu faka'ekonōmika 'a e fonua' 'i he peseti 'e 3 ki he 2017/18. Ko e pa'anga talifaki 'i muli' 'oku fakafuofua 'e kei 'i he tu'unga fakafiemālie pē. 'Oku toe fakafuofua 'e 'i he tu'unga ma'ulalo pē 'a e hikihiki 'i he totongi koloa' pea 'e ma'ulalo pē ia 'i he tu'unga fe'unga (reference rate) ko e pēseti 'e 5 'i he faka'osinga 'o e 2018. 'Oku hokohoko atu ai pē 'a e tu'unga fakafiemālie 'a e ngaahi pangikē. Koe'uhī ko e ngaahi fakamatala ko 'eni', 'e hokohoko atu ai pē 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue fakapa'anga lolotonga'. Pea 'e kei hokohoko atu ai pē 'a e tokanga 'a e Pangikē Pule' ki hono siofi mo muimui'i ofi e ngaahi fakalalakaka faka'ekonōmika fakalotofonua' mo tu'apule'anga', mo tu'u mateuteu ke liliu 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga 'o ka fiema'u pea mo fakapapau'i 'e 'ikai ke kaunga kovi 'a e ngaahi fakalalakaka 'oku hoko' ki he tupu faka'ekonōmika 'oku ma'uma'uluta mo tolonga'.

Ki ha ngaahi fakamatala fakaikiiki kātaki 'o fetu'utaki ki he:

Tafa'aki 'Ekonōmika

Telefoni: (676) 24 057

Fax: (676) 24201

Email: nrbt@reservebank.to

¹ Na'e fakahoko 'a e liliu ki he founa hono fika'i eni', ke fakakau 'a hono hū mai 'a e koloa' pea mo e ngaahi ngāue mei muli'. Ko e founa ne ngāue'aki 'i he ngaahi lipooti kimu'a' ne fakakau pē 'a hono hū mai 'a e koloa 'ata'atā pē